

Šatrijos Raganos egodokumentų sąsajos: laiškai ir atsiminimai

The Relationship among Egodocuments by Šatrijos Ragana: Letters and Memoirs

Gabija BANKAUSKAITĖ-SEREIKIENĖ

Karolina STATKEVIČIŪTĖ

Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas

Muitinės g. 8, LT-44280 Kaunas

gabija.sereikiene@khf.vu.lt, k.statkeviciute@gmail.com

Anotacija

Straipsnyje egodokumentiniu aspektu analizuojami Šatrijos Raganos laiškai, suteikiantys faktinės gyvenimo informacijos, atskleidžiantys asmenybės istoriją, leidžiantys kalbėti ir apie tarpinį žanrą – laišką-autobiografiją arba laiško požanrį – epistolinę autobiografiją. Analizuojamus Šatrijos Raganos laiškus pagrindžia ir atsiminimų apie rašytoją autentiškumą, jie papildo laiškuose atsiskleidusį asmenybės paveikslą. Rašytojos laiškai leidžia kalbėti apie egodokumentų žanrų sąsajas.

Esminiai žodžiai: egodokumentas, žanras, laiškas, atsiminimai, autobiografija.

Summary

The article aims to analyze the egodocuments by Šatrijos Ragana. Using categories defined by Philippe Lejeune which determine autobiography as a genre, Ragana's letters written from 1895 to 1930 (about 400 letters in total) are investigated. The results of the research enables us to speak about an interim genre, i.e. The letter-autobiography, or the sub-genre of the letter; i.e. the epistolary biography. The authenticity of another egodocumentic genre (reminiscences about the author) also relates to letters by Šatrijos Ragana. Egodocumentic texts are written by different people: the letters are written in the first person, and the reminiscences are presented from the perspective of other people. As a genre the letter shows great flexibility. It might interact with both fiction (e.g. The writer's letter-autobiography to Juozas Tumas-Vaižgantas demonstrates that the novella *Senamė dvare* [In the Old Manor] has clear autobiographical motifs) and other egodocumentic genres, memories in this case, in order to specify some parts of an epistolary text or artistic factography. The autobiographical data of the writer's life denotes certain experiences in works of fiction. Šatrijos Ragana's letters provide not only factual life information, but are also valuable as the story of a personality. Memoirs also supplement the image of the personality revealed in letters. Writer's letters are considered to be the unique egodocuments which demonstrate not only the history

of an individual and a nation, but also provide proof for the argument that there are theoretical interfaces between genres in egodocuments.

Key words: egodocument, genre, letter, memoirs, autobiography.

Teorinės prieigos

Laiškas – intymiausias autobiografinių, egodokumentų žanrų tekstas, suteikiantis itin plačias tyrimo galimybes. Pirmiausia egodokumentai¹ pasakoja gyvenimą, liudija asmenybės tapimo istoriją. Iki šiol išleisti įvairių rašytojų epistolikos rinkiniai turi būti iš naujo įvertinti, pvz., Žemaitės laiškai išsibarstę po kelis leidinius; arba vienas didžiausių epistolinių palikimų – Balio Sruogos 6 000 laiškų – itin mažai tirtas. Dovilė Keršienė (2012) pastebi, jog ir įvairiems epistolografijos teorijos aspektams skirta per mažai dėmesio. Kaip teigiama straipsnyje „Ego Document Entered Migration History“ (Saurer, Steidl, 2012, 155–161), dar visai neseniai į egodokumentus žiūrėta kaip į antraeilį istorijos dokumentą, kuris viso labo suteikė papildomų „spalvų ir dramos“ pagrindiniams dokumentams. Apskritai į eilinių žmonių kurtus egodokumentus buvo žiūrima gan skeptiškai: mokslininkai manė, kad tokie tekstai yra beverčiai dėl skurdaus pačių žmonių gyvenimo. Naujasis istorizmas vis labiau akcentuoja egodokumentinių užrašų, dar neseniai vertintų kaip paribinių, svarbą kultūros istorijai. Istorikai taip pat pabrėžia, kad „patys tekstai yra verti perkelti į mokslinių tyrimų centrą, kur laiko pokytis, žanro sąlygiškumas, skirtumai tarp atskirų egodokumentų tipų, motyvacija rašyti, skirtumai tarp literatūrinių ir šeimos laiškų, intertekstualus santykis tarp egodokumentų ir kitų žodinės tradicijos žanrų“ suformuoja pagrįstą sampratą apie ED reikšmę. Dėl šių veiksmų nebeliko „vienos krypties“ (ang. *one-way traffic*) tyrimų, istorija ir egodokumentai šiandien yra neatsiejami.

Tradiciniai egodokumentikos žanrai autobiografija, atsiminimas, dienoraštis, laiškas yra tik pirminis skirstymas. Egodokumentais šiandien pavadinama vis daugiau apie save (kuriantįjį) pasakojančių šaltinių. Pačių egodokumentinių žanrų vis daugėja, pavyzdžiui, kaip atskiras žanras traktuojami imigrantų laiškai, nes tik tam žanrui būdinga tekstinė specifikacija (Saurer, Steidl, 2012). Taip pat ryškėja žanrų klasifikacijos ir nustatymo problemos, nes patys kūriniai prisitraukia atitinkamus literatūros žanrus, jų bruožus, skirtynes. Atskirų žanrų gretinimas leidžia išsamiau išanalizuoti atitinkamą žanrą, todėl šiame darbe šalia epistolinio teksto atsiduria atsiminimai, gana nemažai sąsajų su literatūrine epistolika turintis žanras, taip pat autobiografija. Tuo pasirinktų egodokumentų tyrimas naujas ir

aktualus. Į žanrus žvelgiama komparatyviniu-istoriniu diachroniniu požiūriu.

Nors egodokumentiniai žanrai jau patys savaime yra susiję dėl priklausymo bendresnei sąvokai, išsami egodokumentų lyginamoji žanrinė analizė Lietuvoje dar nėra atlikta, nors lietuvių raštijoje esama tikrai daug visų ED žanrų pavyzdžių. Įvairialypiai šių šaltinių tyrimai pradėti įgyvendinant LEGODOK projektą² – atlikus Lietuvos egodokumentinio paveldo, t. y. atsiminimų, dienoraščių, laiškų, autobiografinių tekstų ir pan. inventorizaciją bei istorinės-genetinės tipologijos bei raidos tyrimus, egodokumentai atverti virtualioje erdvėje Europai ir pasauliui. Šio straipsnio objektas – Šatrijos Raganos laišakai ir atsiminimai apie rašytoją. Šatrijos Raganos kūrybos įžvalgos publikuojamos straipsnių rinkinyje *Trečiasis Šatrijos Raganos laikas*, išsamią monografiją yra parengusi Janina Žekaitė. Grožinė rašytojos kūryba pradėta analizuoti nuo pirmųjų darbų, į ją vis atsigręžiama šiandien, tačiau egodokumentai pasitelkiami tik kaip antrinis šaltinis, todėl jis vertas atskiro tyrimo.

Žmonių gyvenimo istorijos yra „socialinis konstruktas, kuriame susikerta individuali ir socialinė praxis bei socioistoriniai pokyčiai“, tad jose atsispindi ne tik individualūs, bet ir socialiniai bei istoriniai reiškiniai (Šutinienė, 2008). Individualios ir socialinės sąmonės sankirta leidžia egodokumentus tirti dvejopai: kaip objektyvius dokumentinius šaltinius ir kaip subjektyvius asmens patyrimus. Lietuvių rašytojų egodokumentai taip pat „tarnauja“ ne vien literatūrologiniams tyrimams. Jie svarbūs ir socioistorinio lygmens analizei. Taigi raštų svarba nulemia ir raštų leidybos populiarumą.

Lietuvoje įprasta rašytojo epistolinį palikimą šlieti prie *Raštų*. Dažniausiai tam skiriamas paskutinysis tomas. Galima manyti, kad rengėjai taip pasilieka galimybę laiškus papildyti kita informacija, dažnai pasiteisindami tuo, kad ši medžiaga praplečia epistolinio teksto analizę³. Įprastai į vieną rinkinį įeina visi rašytojo laišakai, išdėstyti chronologiškai. XX a. pabaigoje vyravo nuomonė, kad laišką reikia pateikti kuo artimesnį bendrinei kalbai. Pastaraisiais dešimtmečiais linkstama laiškus pateikti kuo autentiškesnius. Tačiau rinkinių sudarytojai dažnai nežino, kaip į laišką pažvelgti, nes „pastarasis balansuoja tarp dokumentiškumo ir literatūriškumo, o jo leidimai yra tarpinė grandis tarp populiariojo, kritinio ar dokumentinio tipo“ (Kučinskienė, 2012, 55). Tad kalbant apie autentiškumą, neišvengiamas laiško, kaip atskiro literatūros žanro, traktuotės klausimas.

Epistoliniai tekstai gali būti pateikiami ir kiek neįprasta dialogo forma, tačiau tai itin reta. Šiandieninė laiškų vieta leidiniuose yra kelių tipų: laiškai išleisti atskiru leidiniu, laiškai prišlieti prie dienoraščio, memuarų, atsiminimų ar kitų rašytojo kūrybos žanrų. Taip pat laiškų, kaip atskirų teksto papildymo komponentų, galima rasti įvairiuose straipsniuose, mokslo ir grožinėse publikacijose, tačiau tai jau nelaikytina laiško leidimu, nes epistolinis tekstas čia atlieka antraeilę funkciją.

Epistolinių tekstų paaiškinimai dažniausiai susideda iš tekstologinių komentarų, pradedamo ar tęsiamo laiško įvardijimo, adresato charakteristikos, aplinkybių bei lingvistinių komentarų ir kitų pastabų. Šiandien paaiškinimai pateikiami tuoj pat po teksto arba nukeliami į leidinio pabaigą. Tačiau yra nuomonių, kad išbarstyti po visą rinkinį, komentarai praranda vienijančią pradžią, kuris geriau esąs jaučiamas ištisinčiuose komentaruose knygos gale (Žirgulytė, 1989, 202). Itin patogūs skaitytojui komentarai, patalpinti po laiško, dar nenutrūkus minčiai bevartant puslapius leidinio pabaigoje. Taip jie susiejami su epistoliniu tekstu, papildoma, patikslinama ir paaiškina, vadinasi, padeda skaitytojui. Šatrijos Raganos epistolinių tekstų rinkinyje paaiškinimai pateikiami po kiekvienu paskiru dokumentu.

Šatrijos Raganos epistoliką papildoma kitas egodokumentinis žanras, kurio pasakotojas yra ne veikėjas, o įvykių liudininkas, – atsiminimai. „Atsiminimų kategorija susideda iš memorialinių naratyvų, kurie daugiausiai orientuoti į aplinką ir asmenybę <...>“ (*Formulation of Gender in Ego Documents*, 2014). Sudaryti iš vardų, datų, vietovardžių, autentiškų liudininkų pasakojimų, „jie grindžiami subjektyvia pasakotojo nuomone, kurioje stengiamasi jį / ją kaip įmanoma tiksliau prisiminti“ (Ibid). Iš distancijos papasakoti įvykiai yra svarbi medžiaga aptariant asmenybę ar laikotarpį. Taigi atsiminimų medžiaga lyginama su epistoliniais tektais.

Epistoliniai tekstai kaip joks kitas žanras gali transformuotis ir įgavę atitinkamą raišką, kalbėjimo stilių, įgyti kitiems žanrams būdingų bruožų. Keltina prielaida, kad laiškai siejasi ne tik su kitais grožinės kūrybos žanrais, bet kaip egodokumentiniai žanrai varijuoja tarpusavy. Todėl straipsnyje svarstomas laiško ir autobiografijos santykis.

Rašytojos brendimas

Išlikę Šatrijos Raganos egodokumentai pradėti rašyti 1895 m., baigti 1930 m. Per 35 metus rašytoja išsiuntė beveik 400 laiškų (391) ir dėl šio skaičiaus ją galima laikyti viena didžiausių epistolinių tekstų kūrėja⁴. Nors laiškų kiekis tikrai didelis, adresatų nėra daug. Pagrindiniai adresa-

tai – Povilas Višinskis, Pranas Augustaitis, Jonas Bagdonas, Janina Kai-riūkštytė-Tumėnienė – keitėsi chronologiškai. Adresatų laiškus galima įvardyti kaip atskirus epistolinio palikimo segmentus. Keturi draugai ir keturios Šatrijos Raganos istorijos, rašytos skirtingu laiku, kiek skiriasi semantika ir atskleidžia rašytojos asmenybės tapsmą.

Ankstyviausiuose laiškuose P. Višinskiui (susirašinėta 1895–1905) atsiskleidžia jaunos moters kultūrinis brendimas. Daug kalbama apie rašymo, skaitymo procesus, aptariami poezijos tekstai, verstiniai darbai. Pastebimas Šatrijos Raganos lietuviškos rašybos tobulėjimas („Turim dabar lietuvišką žodyną; kožną dieną mokaš po straničę žodžių, nu, išmoksiu taip gerai lietuviškai, kad laiškus kaip lenkiškai rašysiu“ (Šatrijos Ragana, 1986, 20), o P. Višinskis čia atsiskleidžia kaip mokytojas. Šatrijos Ragana laiškuose iškyla kaip poetiška asmenybė, jos santykis su P. Višinskiu labai subtilus – vietomis justi net intymus tonas, rodos, abipusis, tačiau dalykinių santykių vis dėlto neperžengęs. Galima būtų manyti, kad neaiškūs asmeniniai santykiai paveikė vėlesnių laiškų P. Višinskiui toną. Čia rašytoja ne tokia jausminga galbūt dėl jaučiamų simpatijų kunigui Kazimierui Adomui Bukantui, galbūt dėl P. Višinskio šaltumo. Tiesa, mylinčiojo viltis P. Višinskis išreiškė 1901 m. sausio 24 d. – vasario 2 d. laiške prisipažindamas, kad „prikeltas iš numirusių jausmas“ neduodas jam ramybės, kad kalbėtusi ir kalbėtusi „per kiauras naktis ir dienas“ (Žekaitė, 1986, 8). Nesulaukęs atsako, Šatrijos Raganą kaltino, kam ši susideda su inteligentija, kuri daranti jai neigiamą įtaką. Rašytoja nepabijojė prieštarauti P. Višinskio kritikai, ginti savo poziciją, tačiau tai rodo jos nebrandumą, minčių nenuoseklumą – juk tik įžengta į grožinės kūrybos lauką.

Kiek kitokie Šatrijos Raganos asmenybės bruožai ryškėja egodokumentuose P. Augustaičiui. 1907–1909 m. laiškuose šiam beiškyLANčiam poetui justi subtilus, lyriškos išsilavinusios moters balsas. Kritika priimama konstruktyviai, mintys išsakomos drąsiai, ryžtingai. Štai 1907 m. balandžio 16 d. laiške ji dalijasi rastu lenkų poeto K. Liaskovskio eilėraščiu ir prašo parašyti nuomonę apie jį: „Radau viename laikraštyje eiles, kurios man labai patiko. Siunčiu jas Tamstai. Parašyk, ar tinka Tamstai. Tokios sau paprastos, o tokios jausmingos“. K. Liaskovsio eilėraštyje kalbama, kad žmogui nelemta išsiginti skausmo ir ašarų, kad kančios kiekvienam lemtos ir nuo jų nepabėgsi, kad „Ašaroms atviras / visas dievo pasaulis.“ Tokiomis mintimis rašytoja metaforiškai skatina nepaliauti kurti poezijos, nes ir ji pati poezijoje įžvelgė galimybę išreikšti akimirką: „Atminu, pažiūrėjus į ežerą, pažvelgiau paskui į Tamstos akis – jos buvo visai

į ežerą panašios <...>. Ir vis žiūrėjau tai į ežerą, tai į tamstos eiles, kurias labai mėgstu“ (Šatrijos Ragana, 1986, 225). Kartais justi, kaip draugiškas tonas perauga į nebylios meilės akimirkas, tačiau rašytoja teigia, kad P. Augustaitis yra tik sielos draugas, brolis: „Aš tamstai tiek širdingo jausmo turiu savyje – kaip tikram broliui. Jau iš tikro – gali Tamsta savo širdį atdaryti man – neužgausiu jos ir nepalytėsiu skaudžiai“ (Ibid., 258).

Laiškuose rašytoja P. Augustaitį moko nevengti išpažinties, nebijoti pasitelkti gyvenimiškų epizodų kūryboje, moko poezijos skambesio, ritmo subtilybių. Kiti laiškai susiję su kūrybiniais įnoriais. Treti demonstruoja autorės išprusimą, skaitymo ir rašymo strategijas. Tai – turiningi laiškai, stebinantys ne tik semantika, bet ir forma. 1907 m. vasario 13 d. laiške-atviruke rašytoja skatina P. Augustaitį nenuleisti rankų, kurti ir siekti idealų eilėraščių: „Atmink: darbuose spėkas žmonės sau renka, / Vargė tik ir karė užauga tvirti“ (1986, 249). Tokia laiško forma atliepia P. Augustaičio veiklą: jis buvo poetas, nedrąsiai jautėsi kurdamas eiles ir sulaukė paskatinimo iš Šatrijos Raganos. Iš laiškų teksto poetui justi, kad patobulėjo autorės lietuviška rašyba. Vidinė branda sietina ir su socialiniu sluoksniu. Visuomenėje Šatrijos Ragana vis dažniau bendravo su inteligentija.

Asmenybės bruožai

Rašytojos epistoliniame palikime bene svarbiausią vietą užima laiškai J. Kairiūkštytei-Tumėnienei, su kuria ryšiai užsimezgė dirbant Marijampolės progimnazijoje. 1911 m. prasidėjęs susirašinėjimas tęsėsi iki pat gyvenimo pabaigos. Šie laiškai atskleidžia Šatrijos Raganos pedagoginį talentą. Juose matyti siekis apšviesti kolegę, todėl dažnai siūloma, net primygtinai prašoma skaityti rekomenduotus kūrinius, parašyti nuomonę apie juos. Laiškuose ryškėja ir Šatrijos Raganos empatiniai bruožai: išgyvenimai dėl našlaičių vaikų, rūpinimasis jais: „Su tuo našlaičiu bėda. Išsiuntėm į Kauną su visai nepažįstamu ponu ir lig šiol jokios žinios. Gal kokiems cigonams pardavė, o gal įkišo į lenkų prieglaudą. Jei Tamsta teiktumeis nueiti ten ir sužinoti, padarytumei didelę malonę“ (Šatrijos Ragana, 1986, 344). Atsiminimai šias savybes taip pat akcentuoja. Kazimiera Bubinaitė, Šatrijos Raganos mokinė, ne tik rašo apie rašytojos pedagoginį talentą, bet itin pabrėžia jos nuoširdų atsivėmimą darbui: „Parodė sėstis prie vieno staliuko, klausinėjo, ką moku. Pasakiau skaitanti. Padavė knygelę ir liepė skaityti kelias eilutes. Pati atsistojo prie manęs, viena ranka pasirėmė į stalą, kita apglėbė mane. Kai šiaip taip perskaičiau ke-

letą sakinių, pabučiavo į galvą ir pasakė, kad nuo šiandien galėsiu lankyti mokyklą.“ „Jos didžiausias noras buvo išauklėti mus dorais, sąžiningais ir darbščiais žmonėmis. Kiek daug sykių sakydavo, kad darbas – tai pasididžiavimas ir garbė, nes darbas yra laimės šaltinis“ (Ibid., 319).

Prisimenama, kad Židikuose Šatrijos Ragana įsteigė pirmąją mokyklą, vėliau, tęsdama Motiejaus Valančiaus tradiciją, ir blaivybės namus. Rašytojos ego yra tarsi išnykęs, asmenybė skleidžiasi per kitų patirtis. Kaimo žmonių mylima ir gerbiama už pagalbą ne tik vaikams, bet ir po Pirmojo pasaulinio karo nukentėjusiesiems, seneliams, invalidams, ji 15 metų globojo, atrodo, ir kone visus Židikų gyventojus: „Iš pradžių ji man pirkto vaistus, atnešdavo pavalgyti. Kadangi namuose pagyti negalėjau, ji savo lėšomis mane išsivežė į Palangą. <...> rūpinosi, pirkto vaistus, atnešdavo pavalgyti, knygų <...>. Ir šiandien galiu pasakyti – gyvenau tik brangios ir mylimos rašytojos Marijos Pečkauskaitės dėka“ (*Lietuvių rašytojai laiškuose ir atsiminimuose*, 1987, 328). Nors Šatrijos Ragana buvo labai uždara, „mėgo kuklumą, norėjo būt nežinoma“ (Ibid., 326), tačiau išliko kiekvieno Židikų kaimo gyventojų širdyje. Būti naudingai kitam – tai buvo rašytojos credo. Antanina Liegaudaitė prisimena, kad Šatrijos Ragana geriau „pati mažiau pavalgys, blogiau apsirengs, bet norėjo, kad visi žmonės būtų mokyti, geri, kad nereikėtų skursti ir badauti tiems, kurie neturi jėgų, apleido jėgos, artinas senatvė“ (Ibid., 327).

Santykis su tekstu

Šatrijos Ragana židikiškai vadino „gerąja panele“. Kaimo žmonės ją matė kaip išsilavinusią, jautrios ir meniškos sielos asmenybę. Laiškuose rašytoja ne kartą pasakoja apie lankytus teatrus, muziejus, parodas. Be muzikos neįsivaizdavo savo gyvenimo. Atsiminimuose žmonės taip pat kalba apie idiliškus inteligentų literatūrinius ir meninius vakarus: „Rašytoja paskaitydavo ką nors iš savo naujų kūrinių, pakalbėdavo apie literatūrą, apie literatūros, meno, muzikos naujienas. Po to pereidavo prie muzikos. Kun. Bukantas gerai grojo smuiku, kun. Dilys – violončele, o rašytoja – fortepijonu. Į gyvenimo pabaigą rašytoja labiausiai mėgo Grygą, Čaikovskį, Mendelsoną, nepamiršdavo ir iš jaunų dienų pamėgto Šopeno ir Bethoveno“ (*Lietuvių rašytojai laiškuose ir atsiminimuose*, 1987, 329). Rašytoja, pasak sesers Sofijos Pečkauskaitės, skaitė „Mickevičiaus, Ožeškienės, Radzevičiūtės, Syrokoslės, Kraševskio“ raštus, taip pat „iš rusų – Turgenevas, Gogolis, Dostojevskis. Rusų kalba buvo Gėtė, Šekspyras, Dikensas“ (Ibid., 330).

Kiekvieno skaitytojo sąmonėje tam tikrą žymę palieka skaityti autoriai. Rašytojos santykis su skaitymu, tekstu labai sugestyvus. Konstruodama aš sąmonę, ji akcentuoja skaitymo sampratą, kurios ištakas galima pastebėti Marcelio Prousto straipsnyje „Apie skaitymą“ (1999). Skaitymo esmė M. Prousto teorijoje – tai žengimas į save ir kartu į pasaulį. Tokia fenomenologinė skaitymo patirtis atsiskleidžia ir Šatrijos Raganos laiškuose. Fenomenologinį kūrybos konceptą Šatrijos Raganos kūryboje (daugiausia *Sename dvare*) yra analizavusi Viktorija Daujotytė. Laiškuose skaitymas taip pat įkūnijamas ne vien kaip matymo procesas, bet ir kaip jutimo. Tokia samprata atsiskleidžia tik atidžiau įsigilinus į epistolinius tekstus, kur per metaforinę kalbą išryškėja santykis su knyga – „lenktis prie skaitomos knygos, prie teksto, prie iš jo kylančios kūrybos sąmonės“ (Daujotytė, 2008, 12).

Grožinio kūrinio sintaksė yra labai svarbus *gero* kūrinio kriterijus. M. Proustas teigia, kad klasikų raštuose esti „visos gražios išnykusios kalbos formos, primenančios jau nebesančius papročius ir manieras, tvarius praeities pėdsakus, visai nepanašius į nieką iš dabarties, ir vien juos palietęs laikas sugebėjo dar paryškinti jų spalvą“ (1999, 170). Svarbi, pasak M. Prousto, yra sintaksinė raštų pusė – gyva, nešlifauta kalba skaitytojams taip pat atveria praeities klotus, iš kurių suprantama, kaip rašytojas kalbėjo, kokias sintaksines formas vartojo, kaip mintis konstravo tekste. Šatrijos Raganai praeities gyvenimą į skaitymo dabartį padeda perkelti klasika. Rašytojai patiko skaityti kūrinius, kurie apibūdino epochą tiek kalba, tiek stiliumi ar mintimis. Ji tikėjo, kad grožinio kūrinio kalba turėtų atskleisti laiko dvasią. Nusiuntusi dramą *Pančiai* Vaižgantui, ji sulaukė laiško, kuriame siūloma taisyti įvairius kalbinius dalykus (gramatikos klaidas, žodžių vartojimą). Dėl gramatikos rašytoja neprieštarauja, tačiau žodžių keisti neleidžia, teigdama, kad „mūsų kalba dabar dar tokia mišri, taip nenusistovėjusi, dažnai šiandien deginame tai, ką vakar garbinoje <...>, – tai terašo rašytojai, kaip liepia jiems jų individualybė. Jei visi literatūros kūriniai bus nuvalyti vienu paveikslu ir panašumu, tai bus <...> ne dailė“ (Šatrijos Ragana, 1986, 325–326). Autorė kategoriškai teigia, kad rašytojas turi remtis savo protu ar intuicija, o filologai – tyrinėti ir kritikuoti, bet ne taisyti tai, kas paties autoriaus iš širdies sudėta. Jie turi prabilti savita kalba, būdinga tik tam laikotarpiui ar asmenų grupei (bendruomenei), o kūrinio sintaksė negali būti koreguojama: „Visus tuos barbarizmus, kaip Tamsta rašai, sako Pilietis – prastas sodietis. Aš tyčia įdėjau į jo lūpas tokius žodžius – jie visi gyvai paimti iš žmonių lūpų, šių

dienų žmonių žemaičių“ (Ibid., 327). Autentiškumas, kaip leidžiama su-
prasti laiške Vaižgantui, – itin svarbus kūrybos aspektas. Rašytojo rašymo
stilius dažnai dera su jo skaitoma literatūra, t. y. skaitomi tie kūriniai, ku-
riuose vyrauja būtent ši savybė.

Šatrijos Raganai taip pat buvo svarbus „gražus parašymas“, esteti-
nė kūrinio pusė. Pati rašytoja nevengė poetinių bandymų savo prozoje.
Vertinusi kalbos tikslumą, Šatrijos Ragana net konfliktavo su Švietimo
ministerija, kurios pavedimu vienas kalbininkas redagavo vertimą ir be
sutikimo vėl publikavo Friedricho Wilhelmo Fersterio straipsnį. Ji jautėsi
apgauta, nevertinama, teigė, kad toks įsikišimas į jos darbą yra neteisėtas
ir netinkamas elgesys su ja.

Laiškas-autobiografija

Norėdami daugiau sužinoti apie asmenybę, dažniausiai ieškome auto-
biografijos, kurios vienas svarbiausių kriterijų – kalbėjimas iš *aš* pers-
pektyvos. Šatrijos Raganos atveju galima svarstyti apie tarpinį varian-
tą – laišką-autobiografiją. Tai 1926 m. vasario 8 d. laiškas Juozui Tumui-
Vaižgantui. Rašytojui papasakotas Šatrijos Raganos gyvenimas – tarsi
kūrėjos autobiografija. Mintis apie biografijos užrašymą autorė išsakė dar
1907 m. laiškuose P. Augustaičiui⁵, tebūdama trisdešimties. Kultūrinis ir
literatūrinis brendimas dar tik prasidėjęs (apysaka *Sename dvare* parašyta
1922 m.), todėl natūraliai kilo pasipriešinimas paties žanro reikalavimui –
ką papasakoti, kai dar neturi ką pasakoti. Savikritiškas savęs vertinimas,
manyta, taip pat turėjo įtakos autobiografijos atidėliojimui: „Turiu pasa-
kyti, kad nejaučiu savyje jokio talento, nejaučiu nieko didelio; rašau, nes
nėra kam rašyti, bet tie raštai yra labai menki“ (Šatrijos Ragana, 1986,
193–194). Apysaka *Viktutė* parašyta 1903 m., tačiau keleriais metas anks-
tesniuose laiškuose ryškėja kūrinio genezė – taisymai, papildymai ir kri-
tika apysakos rašymą pavertė „jungu“: „Manęs niekados neužganėdina
mano rašymas, viskas, ką tik parašysiu, baisiai man nepatinka, o didžiau-
sia kančia man yra skaityti savo raštus“ (Ibid., 219). Chronologiškai išsi-
dėsčiusios priežastys ir yra svarbiausias dalykas, kodėl Šatrijos Raganos
autobiografija P. Augustaičiui taip ir nebuvo parašyta, o gyvenimo istorija
Vaižgantui, paprašiusiam rašytojos parašyti savo autobiografiją, papasa-
kota tik praėjus 19 metų⁶.

Jau pirmasis laiško sakinyss pažymėtas neigiama emocija, jaučiamas
nenoras rašyti biografinius faktus: „Kad jau Tamsta taip mane „vaksiji“
ir dar gąsdini vis tiek sulasysiąs, ko reikia, – tai, suvarius visas savo aver-

sijas į tolimiausią sielos užkampį, imu plunksną ir bandysiu bent kiek papildyti Tamstos turimas žinias“ (Ibid., 409). Toks rašytojos santykis su būsimu tekstu iš karto kelia klausimų skaitytojui: ar vidinė įtaiga turi įtakos rašomam tekstui, kaip skaitytojas turėtų žvelgti į tekstą, ar rašytoja prieštarauja pačiam žanrui ar gyvenimui ir kt. Teksto adresatas (pirminis – Vaižgantas, toliau – visuomenė) sąlyginai taip pat implikuotas autorės sugestijos. Tačiau reikia nepamiršti, kad autobiografijos žanras dar XIX a. viduryje vertintas dviprasmiškai. Neigiamai į šį egodokumentą žvelgė Paulis Valery teigęs, kad autobiografijos rašymas tolygus prostitucijai, norui „prisiegti kelnes ir visiems parodyti savo pudentą“ (cit. iš Litvinavičienė, 2007, 14). P. Valery neigiamai atsiliepė apie Stendhalio (spausdinta 1890 m.) autobiografiją, kurioje greičiausiai įžvelgė ne istorinį raiškos būdą, bet filosofinį ar poetinį.

Lietuvių rašytojų autobiografijų būdingiausias tipas – istorinis pasiaiškinimas. Tokio pobūdžio egodokumentus, galima sakyti, sudaro du vienas greta kito esantys sluoksniai: *aš* ir *apie mane*. Autobiografijose dažniau siekiama chronologiškai išrikiuoti tikslus gyvenimo faktus (datas, miestus, kūrinius, asmenis ir kt.), rečiau dvasiškai atsiverti. Rašytoja galimai susiduria su problema – rašiusi lyrinę prozą, mėgusi kurti eilėraščius, klausiusi klasikos, lankiusi teatruose, parodose, t. y. gyvenusi aktyvų kultūrinį gyvenimą, ji turi atsigręžti į savo gyvenimą ir užrašyti jį be gilinimųsi, psichologinių svarstymų, t. y. mažai beletrizuotą. Tokio pobūdžio autobiografijos rašymas buvo vis atidėliojamas, o laiško pabaiga perteikia atokvėpį, palengvėjimą: „Štai ir viskas. Dabar jau Tamsta negalėsi nieko man prikišti“ (Ibid., 411).

1926 m. laiške Šatrijos Ragana retrospektyviai atkuria savo gyvenimą nuo kūdikystės iki 1915 m., aprašo 11 gyvenimo metų. Kodėl atsirado toks laiko šuolis? Nuo 1915 m. iki 1926 m. Vaižgantui autorė adresavo 13 laiškų. Juose Šatrijos Ragana atsiskleidžia kaip ypač griežta kritikė, profesionali vertėja, eruditė, apibrėžia skaitymo prasmę, samprotauja apie tikėjimą. Galima manyti, kad svarbiausio laikotarpio rašytoja nemini, tačiau galima ir kita prielaida. Gal atvirai ir palyginti nemažai gyvai ir laiškais bendravusi su kunigu Vaižgantu, itin svarbiu asmeniu jos gyvenime, rašytoja leidžia jam pačiam užpildyti šį laikotarpį, save paminėti: „Kalbėdamas apie mane, Tamsta neužmiršk savęs. Juk mokei mane lietuviškai, barei per laiškus, aiškinai. Kodėl savo rašinius duodavau Tamstai, ne „Varpui“?“ (Ibid., 411).

Nuolankumas Vaižgantui atsiskleidžia ir per prieštarą P. Višinskio idealams: „Nors Višinskis labai traukė į savo pusę, bet aš nepasidaviau dėl to,

kad visados buvau giliai tikinti“ (Ibid., 411). Ši mintis paaiškina ir P. Višinskio su Šatrijos Ragana bendravimo pabaigą, ir kartu įrodo pagarbą, iš dalies net nusilenkimą Vaižgantui. Rašytoja P. Višinskio nepamiršta ir autobiografijoje: „Rodos, 1891 m. susipažinau su Povilu Višinskiu – jis mane pastūmė į sąmoningo lietuviško patriotizmo linkui“ (Ibid., 410). Šios dvi mintys apie P. Višinskį iš dalies prieštarauja viena kitai. Laiško-autobiografijos viduryje nušvietusi patriotizmą, pabaigusi rašyti biografiją, ji teigia, kad keliai išsiskyrę, nes nesutapę religiniai požiūriai. Galima spėti, kad *sąmoningas patriotizmas*, kurį rašytoja mini kalbėdama apie P. Višinskį, yra išsakytas atkuriant jaunystės prisiminimus (juk būdama dvidešimties rašytoja itin brangino ir vertino draugystę su P. Višinskiu, pasitikėjo juo). Retrospekcija, būtina autobiografijos žanrui, būtent čia atsiskleidžia per praeities įvykių sąmoningą įvertinimą. Laiško pabaigoje, kai autorė vėl mini P. Višinskį, nušviečiama situacija iš dabarties perspektyvos.

Žvelgiant į Šatrijos Raganos laišką žanriniu aspektu, jis atitinka keletas Ph. Lejeune'o klasifikuotus autobiografijos žanrą įsteigiančius elementus. 1975 metų studijoje *Autobiografinė sutartis* išskirtos ir aprašytos keturios autobiografijos žanrą įprasminančios kategorijos. Gitanos Vanaigaitės leidinyje *Autobiografijos teorijos pagrindai* (2008) apibendrinami Ph. Lejeune'o išskirti autobiografiškumo elementai: kalbos forma, nagrinėjamas objektas (individualaus gyvenimo, asmenybės istorijos), autoriaus situacija, pasakotojo pozicija, retrospekcija.

Pirmajai kategorijai priklauso du elementai: kalbos forma yra pasakojimas arba proza. Šatrijos Raganos laiškas atitinka pirmąjį elementą, kuris nurodo pasakojimą kaip formą. Autobiografijos dalis laiške suskirstyta į keturias pastraipas, kurios semantiškai yra susijusios, tačiau esama minčių šuolių, dėl kurių pats pasakojimas negali būti įvardytas kaip rišlus prozinis. Taip pat svarbus rašymo tikslas – **papasakoti** gyvenimą.

Antroji kategorija – asmenybės istorija. Pirmųjų gyvenimo metų įvykius prisiminti padeda šeima, asmuo susikuria vaizdinius. Siekiama tikslumo, išvengiama netikrų prisiminimų: „Bet jau prieš tai mokėjau skaityti, – kuomet išmokau – nežinau, labai anksti – 5 metų jau turėjau tėvo užprenumeruotą „Wieczory rodzinne“, laikraštį vaikams“ (Šatrijos Ragana, 1986, 409). Nors ir ne visai tikslus amžiaus įvardijimas leidžia pažymėti, kad individualaus gyvenimo užrašymas pradedamas 1882 m. ir baigiamas 1915 m.

Trečioji kategorija – autoriaus situacija – beveik atitinka pirmąją. Laiške-autobiografijoje rašantysis sutampa su istorijos pasakotoju, todėl

atitinka autoriaus situacijos kategoriją (t. y. nekuriama išgalvota istorija, nepasirenkamas kitas pasakotojas / veikėjas). Ketvirtajai kategorijai priskiriami du elementai: pasakotojas ir pagrindinis veikėjas turi būti tapatūs ir pasakojimo išeities taškas – retrospektyvinis.

G. Vanagaitė teigia, kad „autobiografinė retrospekcija yra atminties susigrąžinimo veiksmas, kuriuo gyvenimo faktai rūšiuojami, atrenkami ir organizuojami į rišlų pasakojimą“ (2008, 35). Gyvenimo faktų koreliavimas atskleidžia asmenybės koncepciją, nes vienų įvykių atmetimas dažnai liudija norą slėpti tiesą arba atskleidžia tai, kokiam gyvenimo vaizdui autorius teigia pirmenybę. Įvykių atrinkimas, vieta tekste, pateikimo būdas yra susiję su retrospektyviu pasakojimo išeities tašku ir dažnai yra kur kas svarbesnis faktas negu pats įvykis. Didžiausias sunkumas autobiografui yra aprašyti įvykius tokius, kokie jie iš tikrųjų buvo, t. y. be dabarties implikacijų. Nors tie įvykiai jau išgyventi, emocijos patirtos, tačiau tiksliai jų atgaminti neįmanoma ir sunkiausias uždavinys yra dabarties situacijoje atkurti praeitį. Pasakojamus įvykius ir jų pabaigą žino tik rašantysis, todėl įvykiai, dar nespėjus jų užrašyti, jau perkuriami sąmonėje. Racionaliai to išvengti neįmanoma. Retrospekcija deformuoja autobiografiją, tačiau tai nėra neigiamas bruožas arba dėl to autobiografija kaip pats žanras netampa nenaudingas. Priešingai, kadangi išvengti tos deformacijos neįmanoma, būtent retrospektyvinis pasakojimas tampa parankus, kai reikia įvertinti rašančiojo dabartį (Vanagaitė, 2008, 35–37).

Laiške-autobiografijoje vyrauja būtasis kartinis laikas. Iš dabarties laiko atsisgręžiama į praeitį, kur „į laike nutolusį gyvenimą yra žvelgiama iš konkretaus dabarties taško, kada *čia* ir *dabar* autorius, kuris autobiografijoje yra ir pasakotojas, ir pagrindinis veikėjas, pasakoja apie save *ten* ir *tada* (Vanagaitė, 2008, 35). Trijose rašinio vietose Šatrijos Ragana kalba esamuojų laiku: „Esu šeimoje vyriausia <...>“, „Visur ir visados pasiduodame gudriems „šio pasaulio vaikams“; „Manau, kad dievas, gailėdamasis manęs, davė man tą ligą <...>“. Antrasis ir trečiasis atvejais nurodo praeities vertinimą dabarties situacijoje. Veiksmažodis *manau* nepagrindžia autobiografinio klando (geriausiai jį nusako veiksmažodžio *atsiminti* formos), todėl reiškia vertinimą.

Šatrijos Raganos laiškas Vaižgantui itin vertingas kaip asmenybės istorija. Ji išsiduoda buvusi svajinga asmenybė, vaikystėje žengusi pirmuosius rašytojos žingsnius: „Gyvenau daugiausia fantazijos pasaulyje. Iš pradžios savo pramanytasias istorijas vaidinau pati su broliais ir seserim, – išmokau rašyti, ėmiau komponuoti raštu. Nebuvo tai jokios apy-

sakos nei dramos, tik daugiausia laiškai nuo pramanytų žmonių, – aš irgi buvau toje asmenų galerijoje, bet ne savo tikroje rolėje. Buvo tai epopėja – begalė žmonių, nuotykių, situacijų etc.“ (Šatrijos Ragana, 1986, 409). Šatrijos Ragana itin mėgusi rašyti laiškus, save vaizduoti kitame vaidmenyje, net adresuoti sau laiškus, o vėliau juos komponuoti jau iš savo perspektyvos. Iš dabarties situacijos atsigręžusi į praeitį, rašytoja rekonstruoja gerąją vaikystės patirtį, kuri susijusi su meniniais gebėjimais, saviugda. Tai pagrindžia lyriškąją asmenybės pusę.

Rašytoja savo gyvenimo istoriją rekonstruoja chronologiškai: šeima, kūdikystė, persikėlimas į Užventį, pažintis su P. Višinskiu, mokslas Peterburge, bitininkystės kursai Varšuvoje, brolio Stepono mirtis, kelionė į Ciurichą, grįžimas iš Šveicarijos, 1907 m. knygyno steigimas Vilniuje, 1909 m. knygyno uždarymas, tapimas Marijampolės progimnazijos vedėja 1909 m., 1910 m. brolio Vincento mirtis, grįžimas į Židikus, motinos mirtis 1915 m. Rašytoja daugiausia stabteli ties brolių netektimis, aprašo savo jausmus, motinos išgyvenimus, du kartus pamini apysaką *Sename dvare*. Autobiografiniai rašytojo gyvenimo duomenys liudija tikras patirtis grožiniame kūrinyje. Vaižgantui ji išduoda, kas yra veikėjas Nika: brolis „Steponas buvo idealus berniukas <...>. Mylėjau jį be galo, be krašto – vargiai bebuvo ir bėra pasaulyje antra sesuo, stipriau mylinti savo brolių. (Jis yra Nika „Sen[ame] dvare“). Kitas atvejis – tai tos pačios apysakos ir tikro gyvenimo sankirta. Kalbėdama apie tėvą, Šatrijos Ragana sako, kad jis buvo „visų labai mylimas – ir prastų žmonelių, ir giminės, ir dvarininkų. (Žiur[ėk] „Sename dvare“ teismas dėl bičių – tikras faktas“ (Ibid., 409–410).

Marija Pečkauskaitė išvengia „tendencingo praeities racionalizavimo“ (Vanagaitė, 2008, 36), t. y. ji neišsinaudoja savo šeimos rato, nekalba apie literatūrinį aktyvą, per daug nesileidžia į apmąstymus, savianalizę. Rašytoja dažniau reflektuoja jai atrodžiusius svarbiausius gyvenimo faktus. Iš jų atrankos matyti, kad šeima buvo didžiausias turtas, o brolių netektys paveikė sveikatą, sukrėtė vidinį pasaulį: „<...> mirė brolis Vincentas <...>. Vėl maniausi negalėsianti pakelti tos nelaimės. Susirgau sunkiai Marijampolėje širdies liga ir inkstų uždegimu – daktaras neturėjo vilties begydyti, bet išsikapanojau. Manau, kad dievas, gailėdamasis manęs, davė man tą ligą: ligos suspausta tapau dvasiškai bukesnė ir šiaip taip pakėliau savo naująjį skausmą“ (Ibid., 411). Savirefleksijoje tai tik pagrindžia, kad didžiausia vertybė – šeima, jos būtis stiprina savivertę, o praradimas žlugdo dvasiškai. Šeimos ir rūpinimosi aplinkiniais kaip vertybės akcentą atskleidžia ir atsiminimai apie rašytoją. Memuarų autoriai dažniau kalba

ne apie rašytojos išorę, bet apie jos vidines savybes, rūpinimąsi šeima, našlaičiais, mokiniais, židikiškiais. Taigi Šatrijos Raganos laiške-autobiografijoje vyrauja „dabartinės aš sąmonės laikas“ (Vanagaitė, 2008, 36), kuris rekonstruoja jau praėjusius įvykius, matomas retrospektyvinis grįžimo veiksmas, kada atmintis iškelia naujus prisiminimus, nepaminėtus šalia kitų faktų. Paskutiniai du rašinio sakiniai trumpi, konstatuojamojo pobūdžio: „1915 m. parvažiavau į Židikus ir nuo to laiko čia gyvenu. 1915 m. gale mirė mano motyna“ (Šatrijos Ragana, 1986, 411). Šie sakiniai nėra implikuoti papildomomis prasmėmis, jie išreikšti taip pat, kaip ir kiti faktai laiške – be tikslios datos, nurodant tik metus. Laiško pabaiga, kai autobiografijos bandymas yra sąmoningai baigiamas („Štai ir viskas“), taip pat galėtų būti traktuojama kaip autobiografiniai duomenys: „Nieka-dos neužmirštu, kaip pamačiau Tamstą pirmą kartą vagone, Šiaulių sto-tyje, supažindinta kun. Kazimiero, kurs mane informavo tai esąs „mūsų tvirčiausis ir vyriausis „piliorius““ (Ibid., 411).

Taigi Šatrijos Raganos asmenybės tapsmo istoriją atskleidžiantis laiškas Vaižgantui atitinka Ph. Lejeune'o autobiografijos žanrą įsteigiančias kategorijas, tačiau laiško vadinti autobiografija negalima. Pirma, dėl pačios formos. Antra, tai nėra rišlus tekstas, viso iki tol nugyvento gyvenimo rašinys ir yra susijęs su iki tol rašytais ar rašysimais epistoliniais tekstais. Tad tokiam atvejui galbūt vertėtų įvesti tarpinį žanrą – laišką-autobiografiją, arba laiško požanrį – epistolinę autobiografiją.

Apibendrinimas

Autobiografinės raštijos tyrimai Lietuvoje gana populiarūs, tačiau tyrėjų dažnai pasirenkami tik atskiri autobiografiniai žanrai, pavyzdžiui, memuarai ar dienoraščiai. Egodokumentinė tyrimo perspektyva leidžia analizuoti ir interpretuoti kelis tarpusavyje susijusius autobiografinius žanrus. Šatrijos Raganos atveju abu egodokumentiniai žanrai, nors rašyti skirtingų asmenų (atsiminimai pasakojami iš aplinkinių perspektyvos, o laiškai iš aš asmens), sąveikauja, turi teorinių žanro panašumų ir varijuoja panašia semantika. Autobiografijos kategorijos atžvilgiu itin vertingame laiške J. Tumui-Vaižgantui rašytoja dėlioja savo gyvenimo faktus ir juos komentuoja. Tai įrodo, kad epistolinis tekstas žanro požiūriu yra labai lankstus ir gali sąveikauti ne tik su grožine kūryba, bet ir su kitais egodokumentiniais žanrais ir taip atskleisti asmenybės istoriją.

Žanrų tyrimai teoriniu lygmeniu atveria naujas skaitymo ir žanrų interpretavimo galimybes. Šatrijos Raganos laiškas J. Tumui-Vaižgantui ni-

veliuoja epistolinio teksto ir autobiografijos semantines kategorijas. Epistoliniai Šatrijos Raganos tekstai pagrindžia subjektyvų memuarų žanrą, o visi egodokumentai atskleidžia jos kaip asmenybės ir rašytojos tapsmą. Egodokumentinių žanrų sąsajų paieškos galėtų būti naudingos XX a. antrosios pusės rašytojų autobiografinių tekstų tyrimams, nes 8-ajame dešimtmetyje suaktyvėjo autobiografijos žanro raštija (*Tarybų Lietuvos rašytojai: autobiografijos*, 1977), kuri galėtų būti tirama pasitelkiant kitus to paties rašytojo egodokumentus.

Pastabos

- 1 Egodokumento apibrėžtimi galima laikyti tekstą, kuriame rašantysis kalba apie savo veiksmus, mintis ir jausmus. Jacquesas Presseris 1958 m. šią sąvoką pradėjo vartoti kaip bendriausią ir plačiausią apibrėžtį dokumentų, kurie buvo jo tyrimo pagrindas (Dekker, 2002, taip pat Berenis, 2013). Lietuvoje sąvoka *egodokumentai* dar nesena – nepriskaičiuojama nė dešimties metų vartojimo praktikos (Kučinskienė, 2011, 549).
- 2 Projekto svetainė <http://legodoc.lt/>.
- 3 Čia kalbama apie 1903 m. gruodžio 7 d. Jono Biliūno laiško Jonui Šliūpui komentarą, kuriame sudarytoja M. Lukšienė įterpė publicistinį straipsnį, paaiškindama, kad antrasis *Raštų* tomas jau paruoštas spaudai (Biliūnas, 1981, 170–173).
- 4 Žinoma, toks titulas galimas tik kalbant apie lietuviškuosius epistolinius tekstus, kur kiekvienas laiškas yra labai svarbus. Užsienyje kai kurių autorių skaičiuojama dešimtys tūkstančių epistolinių vienetų, pavyzdžiui, 30 tomų Levo Tolstojaus laiškų ar 48 tomai Voltero epistolikos. Plačiau žr.: Žirgulyš, 1989, 169.
- 5 Iš Šatrijos Raganos atsakymo P. Augustaičiui aiškėja, kad rašytojas prašė atsiųsti fotografiją (tuo metu susirašinėjimo draugai dažnai keisdavosi nuotraukomis), tačiau viešėdama Vilniuje rašytoja nenusifotografavo; antrasis prašymas – parašyti autobiografiją. „Bet tas antrasis – parašyti autobiografiją – oi, kaip sunkus! Ką gi padarysi, praloštą reikia užmokėti juk. Pasistengsiu parašyti, tik su mažmožiais neprižadu, nes per daug ilgai būtų“ (Šatrijos Ragana, 1986, 217–218).
- 6 1926 m. Juozas Tumas-Vaižgantas rengė du straipsnius: „Šviesios sukaktuvės. Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana (30 metų jos literatūros darbui paminėti“ (*Lietuvos mokykla*, Nr. 2–4) ir „Marija Pečkauskaitė (30 metų jos rašto darbui suėjus“ (*Iliustruotoji Lietuva*, Nr. 9). Plačiau žr.: Šatrijos Ragana, 1986, 408 (komentaruose). Kad parengtų išsamius minėjimui skirtus straipsnius, Vaižgantui buvo būtinos rašytojos gyvenimo detalės.

Literatūra

- Berenis, V.** (2013). *Egodokumentų tyrimai: ištakos, metodai, perspektyvos*. In *Ego-dokumentai ir privati Lietuvos erdvė XVI–XX amžiuje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 13–26.
- Biliūnas, J.** (1981). *Raštai: Laiškai*, 3. M. Lukšienė (sud.). Vilnius: Vaga.
- Daujotytė, V.** (2008). Literatūros teorija – iš literatūros teksto. In *Trečiasis Šatrijos Raganos laikas*. B. Speičytė, G. Mikelaitis (sud.). Vilnius: Šatrijos Raganos bendrija, 9–20.
- Dekker, R.** (2002). Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History. *Memoria y Civilización*, 5, 13–37. Prieiga per internetą <http://www.ego-document.net/pdf/2.pdf>
- Formulation of Gender in Ego Documents*. (2014). University Pardubice. Prieiga per internetą: <http://uhv.upce.cz/en/formulation-of-gender-in-ego-documents/>
- Keršienė, D.** (2012). Viduramžių epistolografijos tradicija Europoje: *ars dictaminis* genezė, raida, turinys. In *Senoji Lietuvos literatūra*, 30. Prieiga per internetą http://www.liti.lt/failai/SLL30_Str_Kersiene.pdf
- Kučinskienė, A.** (2011). Ne-laiškas apie laiškus: kaip skaityti epistolinius tekstus? *Naujasis židinys-Aidai*, 8, 549–556. Prieiga per internetą <http://www.nzidinys.lt/files/various/NZ-A%202011%20nr%208.pdf>
- _____. (2012). Epistolinių tekstų leidimas Lietuvoje: teorija ir praktika. Juozo Tumo-Vaižganto atvejis. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 36, 43–66. Prieiga per internetą <http://www.lkma.lt/site/archive/metraštis/T.36/T.36-43-66.pdf>
- Lietuvių rašytojai laiškuose ir atsiminimuose*. (1987). K. Korsakas (sud.). Vilnius: Valstybinė grožinė literatūros leidykla.
- Litvinavičienė, I.** (2007). *Autobiografinio žanro pokyčiai Annie Ernaux kūryboje*. Daktaro disertacija: humanitariniai mokslai, filologija (04H). Prieiga per internetą http://vddb.laba.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.02~2008~D_20080306_084641-53881/DS.005.0.01.ETD
- Proust, M.** (1999). Apie skaitymą. *Metai*, 8–9, 154–171.
- Saurer, E., Steidl, A.** (2012). Ego Documents Entered Migration History. In *Migrations: Interdisciplinary Perspectives*, M. Messer, R. Schroeder, R. Wodak (eds.). (155–161). Springer.
- Šatrijos Ragana** (1986). *Laiškai*. J. Žekaitė (sud.). Vilnius: Vaga.
- Šutinienė, I.** (2008). Sovietinių represijų atminties reikšmės lietuvių autobiografijoje. *Genocidas ir rezistencija*, 2 (24). Prieiga per internetą <http://www.genocid.lt/centras/lt/728/a/>
- Tarybų Lietuvos rašytojai: autobiografijos*. (1977). 2 t. Vilnius: Vaga.
- Vanagaitė, G.** (2008). *Autobiografijos teorijos pagrindai*. Vilnius: Vilniaus pedagogikos universitetas.
- Žekaitė, J.** (1986). Šatrijos Raganos laišškai. In *Šatrijos Ragana. Laiškai*. J. Žekaitė (sud.). Vilnius: Vaga, 5–13.
- Žirguly, A.** (1989). *Tekstologijos bruožai*. Vilnius: Mokslas.